

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ¹

1. Ընտանիքի նշանակությունը

Ընտանիքը նախնական սուրբ դաշինքն է, որին մարդ դաշնակցում է անհրաժեշտության ուժով: Մարդը կոչված է կառուցելու այդ դաշինքը սիրո, հավատի եւ ազատության վրա, սովորելու բարեխիղճ սրտի առաջին շարժումները եւ ապա բարձրանալ մարդկության հոգեւոր միասնության հետագա ձեւերին՝ հայրենիքին եւ պետությանը:

Ընտանիքն սկսվում է ամուսնությունից եւ կապակցվում է նրանում: Սակայն մարդն իր կյանքն սկսում է մի ընտանիքում, որն ինքը չի ստեղծել: Դա իր ծնողների ստեղծած ընտանիքն է, որի մեջ մարդն ընդգրկվում է իր ծնունդով: Նա ստանում է այդ ընտանիքը՝ իբրեւ ճակատագրի նվեր: Ամուսնությունն, ըստ էության, ծագում է ընտրությունից եւ որոշումից, իսկ երեխային տրված չէ ընտրել եւ որոշել: Հայրն ու մայրն ասես կերպավորում են նրա համար նախատեսված այդ ճակատագիրը, որն ուղեկցելու է ողջ կյանքում, եւ նա ի զորու չէ ո՛չ հրաժարվելու եւ ո՛չ էլ փոխելու այդ ճակատագիրը. մնում է ընդունել այն եւ կրել ամբողջ կյանքում: Թե ինչպիսի մարդ կդառնա երեխան, որոշվում է մանկության ժամանակ եւ հենց մանկությամբ. անշո՛ւշտ, գոյություն ունեն բնածին տաղանդներ եւ հանճարներ, սակայն նրանց ճակատագիրը որոշվում է վաղ մանկությամբ (արդյոք հետագայում կստեղծագործե՞ն, կծաղկե՞ն, թե՛ կմահանան):

Ահա թե ինչու ընտանիքը մարդկության քաղաքակրթության առաջնային ակունքն է: Մենք բոլորս ձեւավորվում ենք այստեղ մեր բոլոր

¹ Սույն թարգմանությունը մի մասն է հեղինակի «Հոգեւոր վերանորոգման ուղին» աշխատության, որի առաջին հատվածի հայերեն թարգմանությունը տե՛ս «Էջմիածին», Ա., 2018, էջ 31-56 (բնագիրը՝ Иван Ильин, Путь духовного обновления, Москва, 2011, с. 128-156):

կարողություններով, զգացմունքներով եւ ցանկություններով: Յուրաքանչյուր մարդ կյանքի ընթացքում իր ծնողների ստեղծած ընտանիքի հոգեւոր ներկայացուցիչն է կամ՝ ընտանեկան ոգու կենդանի խորհրդանիշը: Այստեղ են արթնանում եւ սկսում ընդարձակվել անձնական կյանքի նիրհող ուժերը. այստեղ երեխան սովորում է սիրել (ո՞ւմ եւ ինչպե՞ս), հավատալ (ինչի՞ն) եւ զոհաբերել (ո՞ւմ եւ ի՞նչը)²: Այստեղ են ձեւավորվում երեխայի բնավորության առաջին հիմքերը, բացվում են ապագայում երջանկության կամ դժբախտության դարպասները: Այստեղ երեխան դառնում է փոքրիկ մարդ, ումից հետագայում դուրս է գալու մեծ անհատականություն կամ, հնարավոր է նաեւ, ստոր խաբեբա: Իրավացի է Մաքս Մյուլլերը, որ գրում է. «Իմ կարծիքով, որտեղ խոսվում է երեխայի դաստիարակության մասին, կյանքին պետք է մոտենալ լրջմտությամբ բարձրագույն դրսեւորումով եւ պատասխանատվությամբ»: Արդյոք իրավացի չէ՞ գերմանացի աստվածաբան Թոլուկը՝ հաստատելով. «Աշխարհը ղեկավարվում է մանկությամբ»... Աշխարհը ոչ միայն ստեղծվում է մանկությամբ, այլ նաեւ կործանվում է նրանով. այստեղ ընդգծվում են ոչ միայն փրկության, այլեւ կործանման ուղիները: Եվ եթե մտածենք, որ «նոր սերունդը» բոլոր ժամանակներում նորովի է ծնվում ու դաստիարակվում եւ նրա բոլոր քաջագործություններն ու հանցանքները, հոգեւոր բարգավաճումն ու հնարավոր կործանումը դասավորվում եւ հասունանում է մեր շուրջ՝ պայմանավորված մեր աջակցությամբ կամ անտարբերությամբ, ապա կարող ենք պատկերացնել, թե ինչպիսի պատասխանատվություն է ընկած մեզ վրա:

Այս ամենը նշանակում է, որ ընտանիքն ասես մարդկային ճակատագրերի կենդանի «աշխատանոց» է (անձնական եւ ժողովրդական, ընդ որում ամեն ժողովրդի համար առանձին բայց, եւ ընդհանուր բոլորի համար). այն տարբերությամբ միայն, որ աշխատանոցում գիտեն՝ ինչ են անում եւ գործում են նպատակահարմարությունից ելնելով, իսկ ընտանիքում սովորաբար չգիտեն, թե ինչ են անում եւ գործում են՝ ելնելով իրադրությունից: Քանի որ ընտանեկան աշխատանոցը ծագում է բնությունից, բնազդի, սովորույթի եւ անհրաժեշտության անհամաչափ ճանապարհներով. այստեղ մարդիկ գրանցված չեն որոշակի ստեղծագործական նպատակով, պարզապես ապրում են, բավարարում են իրենց սեփական պահանջները, կյանքի են կոչում իրենց ցանկություններն ու

² Տե՛ս մեր այս աշխատության առաջին գլուխը, հատվածներ 1, 2, 3 (թարգմանությունը տես «Էջմիածին», Ա., 2018, էջ 31- ծնթգր. թարգմանչի)

կրքերը եւ երբեմն հաջողությամբ, երբեմն անհաջողությամբ կրում են այդ ամենի հետեւանքները: Բնությունն այնպես է ձեւավորել, որ մարդու ամենապատասխանատու եւ սուրբ կոչումը՝ ծնող լինելը, մարդուն տրվում է մարմնական նվազագույն առողջությամբ եւ սեռական հասունությամբ, այնպես որ մարդուն բավական է միայն այս երկու պայմանների առկայությունը, որպեսզի իր վրա վերցնի այդ կոչումը... «Բայց երեսխա ունենալու համար ո՞ւմ է, որ խելք կպակասի»³: Արդյունքում այս նրբագույն, ազնվագույն եւ պատասխանատու արվեստն աշխարհում (երեսխանների դաստիարակության արվեստ) գրեթե միշտ չի գնահատվում եւ արժեզրկվում է: Նրան մինչեւ հիմա վերաբերվում են այնպես, ասես այն հասանելի է բոլոր նրանց, ով կենսաբանորեն կարող է երեսխաներ ունենալ, ասես կարեւորը պտղավորվելն ու ծնելն է, իսկ մնացածը՝ հատկապես դաստիարակությունը, ընդհանրապես էական չէ, կամ էլ կարող է «ինքն իրեն» լինել: Իրականում այստեղ ամեն ինչ այլ է: Մեզ շրջապատող մարդկանց աշխարհն իր մեջ խեղդում է բազմաթիվ անհատական անհաջողություններ, հիվանդագին երեւոյթներ եւ ողբերգական ճակատագրեր, որոնց հասու են հոգեւորականները, բժիշկները եւ խորաթափանց արվեստագետները: Եվ այդ բոլոր երեւոյթները տեղի են ունենում լուրջ այն պատճառով, որ նրանց ծնողները միայն ծնել են, կյանք են տվել, բայց չեն կարողացել ճանապարհ հարթել սիրո, ներքին ազատության, հավատքի ու խղճի եւ այն ամենի համար, որոնք կազմում են հոգեւոր բնավորության եւ իրական երջանկության հիմքը: Ծնողները պտղին, բացի գոյությունից, փոխանցել են միայն հոգեւոր վնասվածքներ⁴, երբեմն իրենք էլ չնկատելով՝ ինչպես են հայտնվել երեսխանների մեջ, ներթափանցել հոգու մեջ, բայց չեն կարողացել տալ հոգեւոր փորձառությունը⁵ հոգու բոլոր տառապանքների այդ բուժական աղուները...

Լինում են ժամանակներ, երբ այդ անօգնականությունը, ծնողների այդ անպատասխանատվությունը սկսում է ընդարձակվել եւ փոխանցվել սերնդեսերունդ: Դա հատկապես այն դարաշրջանն է, երբ հոգեւորն սկսում է տատանվել, թուլանալ եւ անհետանալ: Դա ընդարձակվող եւ ամրապնդվող անաստվածություն, նյութականին հակվելու,

³ Այս մեջբերումն Ի. Իյինն արել է Ալ. Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» երկից, տէն Ալ. Գրիբոյեդով, Խելքից պատուհաս, Երեւան, 1958, էջ 84 (ծնթգր.՝ թարգմանչի):

⁴ Ժամանակակից հոգեբանության եզրաբանության համաձայն՝ հոգեւոր վնասվածքները այրող, ցավեցնող հոգեկան զգացողություններ են, որոնց հետքերն ու հետեւանքները պահպանվում են ամբողջ կյանքի ընթացքում:

⁵ Հոգեւոր փորձառության մասին տէն առաջին գլուխը (թարգմանությունը տէն «Էջմիածին», Ա., 2018, էջ 31 – ծնթգր.՝ թարգմանչի):

անխղճություն, անպատվություն, պաշտոնամոլություն եւ լիտիություն դարաշրջանն է: Այդ ժամանակաշրջանում մարդկանց սրտերում ընտանիքի սրբազան բնականությունն իր մեջ այլեւս չի ներառում կոչում եւ պատիվ, նրան չեն գնահատում, չեն պաշտպանում եւ չեն կառուցում: Այդ ժամանակ ծնողների եւ երեխաների հարաբերություններում ի հայտ է գալիս մի «պատենե», որը սերնդեսերունդ ընդարձակվում է: Հայրն ու մայրը դադարում են հասկանալ իրենց երեխաներին, իսկ նրանք էլ սկսում են գանգատվել այն «բացարձակ օտարումից», որ տիրում է ընտանիքում: Եվ Հասկանալով որտեղից է այն ծագում, մոռանալով իրենց մանկական գանգատները, մեծացած երեխաները ստեղծում են ընտանեկան նոր սաղմեր, որտեղ անհասկանալիությունն ու օտարումը ի հայտ են գալիս նոր եւ ավելի մեծ ուժով: Անհեռատես ուսումնասիրողը կարող է մտածել, որ «ժամանակն» այնքան է «արագացրել» իր ընթացքը, որ ծնողների եւ երեխաների միջեւ հաստատվել է անընդհատ բարձրացող հոգեւոր «տարածություն», որն անհնար է լցնել կամ հաղթահարել: Նրանք կարծում են, հնարավոր չէ որեւէ բան անել. պատմությունը շտապում է, բարեշրջումը մեծ արագությունը ստեղծում է նոր ուղիներ, համեր, կարծիքներ, հինը արագորեն ծերանում է, ամեն նոր տասնամյակ մարդկանց բերում է նորն ու չլսվածը... Եվ ինչպե՞ս այստեղ «պահել երիտասարդներին»: Եվ այս ամենն ասվում է այնպես, ասես կյանքի հոգեւոր հիմքերն էլ ենթարկվել են նորձեւության հրամայականին եւ տեխնիկական հայտնագործություններին:

Իրականում այս երեւույթն ամենեւին այլ կերպ է բացատրվում՝ մարդու հոգեւորը հիվանդանում եւ աղքատանում է (հատկապես հոգեւոր ավանդույթները): Ընտանիքը կործանվում է ոչ թե պատմական ընթացքի արագությունից, այլ այն հոգեւոր ճգնաժամից, որն ապրում են մարդիկ: Այդ ճգնաժամը խանգարում է ընտանիքի եւ նրա նրա հոգեւորի միությունը, զրկում է գլխավորից, այն միակից, որը կարող էր միավորել եւ ստեղծել վճիռ ու արժեքավոր միության, այսինքն՝ հոգեւոր փոխադարձ պատկանելության զգացումից: Սեռական անհրաժեշտությունը, բնազդային հակումները ստեղծում են ոչ թե ամուսնություն, այլ կենսաբանական համադրություն, որից փոխանակ ընտանիքի՝ ծնվում է պարզագույն համակեցություն ծնողի եւ ծնվողի (ծնողների եւ երեխաների) միջեւ: Սակայն «մարմնական կիրքը» անկայուն եւ ինքնակամ է, այն ձգտում է դեպի անպատասխանատու փոփոխությունների, քմահաճ նորարարությունների եւ արկածախնդրության: Նա, այսպես ասած,

«Կարճ շունչ» ունի, որը հազիվ է բավարարում հասարակ որդեծնությունը եւ բացարձակապես չի համապատասխանում դաստիարակության խնդրին: Իրականում մարդկային ընտանիքը, ի տարբերություն կենդանականի, հոգեւոր կյանքի մի ամբողջ կղզի է: Եվ եթե այն չի համապատասխանում, ապա դատապարտված է քայքայման ու կործանման: Պատմությունը ցույց տվեց եւ բավականին համոզիչ հաստատեց այս ամենը. մեծ աղետներն ու ժողովուրդների անհետացումները առաջ են գալիս հոգեւոր-կրոնական ճգնաժամից, որը նախ եւ առաջ արտահայտվում է ընտանիքի կործանմամբ: Պարզ է՝ ինչու է այդպես եղել եւ շարունակում է լինել: Ընտանիքը հոգեւորի առաջնային, նախնական սաղմն է, ինչպես այն իմաստով, որ հենց ընտանիքում է մարդն առաջին անգամ սովորում (կամ էլ, դժբախտաբար, չի սովորում) լինել հոգի, այնպես էլ այն իմաստով, որ հոգեւոր ուժերն ու կարողությունները, ստացված ընտանիքից, մարդը փոխանցում է ընդհանուր, հասարակական կյանքին: Ահա թե ինչու հոգեւոր ճգնաժամը վնասում է նախ եւ առաջ հոգեւորի նախնական սաղմին. եթե հոգեւորը տատանվում եւ թուլանում է, ապա այն թուլանում է նախ ընտանեկան սովորույթներում ու կյանքում, եւ տատանվելով՝ այն սկսում է թուլանալ եւ արտահայտվել մարդկային բոլոր հարաբերություններում, կազմակերպություններում. հիվանդ բջիջն առաջ է բերում հիվանդ մարմիններ:

Միայն հոգին ունի բավականին խոր եւ երկարատեւ շնչառություն, որպեսզի ստեղծագործի եւ սատարի ընտանիքի բնականությունը, հաջողությամբ հաղթահարի ոչ միայն «սեռական կյանքի խնդիրը», այլեւ նոր, լավագույն եւ ավելի ազատ սերնդի ստեղծումը: Այդ պատճառով էլ ամուսնության բանաձեւը չպետք է լինի «ես տենչում եմ» կամ «ցանկանում եմ», այլ այսպես՝ «սիրո մեջ եւ սիրո միջոցով ես ստեղծում եմ նոր, լավագույն եւ ավելի ազատ մարդկային կյանք»... Այս բանաձեւում չի հնչում. «ցանկանում եմ վայելել իմ երջանկությունը», այլ «ցանկանում եմ ստեղծել իմ սեփական հոգեւոր անկյունը եւ դրա մեջ գտնել իմ երջանկությունը»:

Յուրաքանչյուր իսկական ընտանիք ծնվում է սիրուց եւ երջանկություն է տալիս մարդուն: Երբ ամուսնությունն առանց սիրո է, ստեղծվում է լուրջ ճեւական ընտանիք: Այնտեղ, որտեղ ամուսնությունը չի երջանկացնում, այն չի իրականացնում իր առաջնային նշանակությունը: Երեխաներին ծնողները կարող են սիրել սովորեցնել միայն այն ժամանակ, երբ իրենք էլ ամուսնացել են սիրելով: Երեխաներին

երջանկություն կարող են տալ, եթե իրենք էլ երջանկություն են գտել իրենց ամուսնության մեջ: Սիրով ու երջանկությամբ միացած ընտանիքը դպրոցն է հոգեւոր առողջության, հավասարակշռված բնավորության եւ ստեղծագործական նախաձեռնությունների: Ժողովրդական կյանքում այն նման է քնքուշ ծաղկի: Ընտանիքը, որը զրկված է այս առողջ կենտրոնաձիգ ուժից՝ վատնելով իր ուժերը ջղաճգության, ատելության, կասկածի եւ «ընտանեկան ներկայացումների» վրա, հիվանդագին բնավորությունների, հոգեբանական ճնշումների, նյարդաբանական թուլության եւ կենսական «անհաջողությունների» բուժարան է: Այսպիսի ընտանիքը նման է այն հիվանդ բույսին, որին ոչ մի լավ այգեպան տեղ չի տա իր այգում:

Եթե երեխան սիրել չսովորի իր ընտանիքում, ապա որտե՞ղ: Եթե մանկությունից չսովորի երջանկություն փնտրել փոխադարձ սիրո մեջ, ապա հասուն տարիքում ինչպիսի՞ արատավոր եւ վնասակար երեւույթների մեջ պետք է փնտրի այն: Երեխաներն ամեն ինչ ընդօրինակում, նմանակում են: Բայց խորությամբ ներթափանցելով ծնողների կյանքի մեջ, նրբորեն նկատելով, կռահելով, երբեմն անգիտակցաբար հետեւում են «մեծերին»՝ ինչպես «համառ հետախույզները»: Ով լսել եւ գրանցել է մանկական խոստովանությունները, անգամ խաղերը դժբախտ եւ քայքայվող ընտանիքներում, որտեղ կյանքն ամբողջությամբ տանջանք է, կեղծավորություն եւ հուսալքություն, գիտի, թե ինչպիսի մահացու եւ կործանարար ժառանգություն է ստանում երեխան ծնողներից:

Որպեսզի երեխան ճիշտ եւ ստեղծագործաբար մեծանա, պետք է ընտանիքում ունենա սիրո եւ երջանկության ակունք: Միայն այդ ժամանակ նա կարող է ծաղկեցնել իր նրբագույն եւ հոգեւոր կարողությունները, միայն այդ ժամանակ նրա սեփական բնագդական կյանքը չի առաջացնի ո՛չ կեղծ ամոթխածություն, ո՛չ էլ հիվանդագին նողկանք: Միայն այդ ժամանակ նա կարող է սիրով եւ հպարտությամբ մերձենալ իր ընտանիքի եւ ազգի ավանդույթներին, որպեսզի ընդունի դրանք եւ շարունակի ամբողջ կյանքում: Ահա թե ինչու սիրառատ եւ երջանիկ ընտանիքը կենդանի դպրոց է, եւ հետեւաբար, նաեւ հոգու ստեղծագործող հավասարակշռության եւ առողջ օրգանական պահպանողականության դպրոցն է: Այնտեղ, որտեղ թագավորում է առողջ ընտանիքը, ստեղծարարությունը բավականին պահպանված կլինի, որպեսզի չվերածվի անհիմն հեղափոխության, իսկ պահպանողականությունը միշտ կլինի բավականին ստեղծագործական, որպեսզի չվերածվի հետադիմական խավարամտության:

Երջանիկ եւ սիրող ընտանիքում մարդը դաստիարակվում է հոգեպես անվնաս, կարողունակ է լինում սիրելու, կառուցելու եւ դաստիարակելու: Մանկությունը կյանքի ամենաներջանիկ ժամանակաշրջանն է՝ անմիջականության, սկսված բայց արդեն ակնկալվող «մեծ» երջանկության ժամանակը, երբ բոլոր արձակ «խնդիրները» լուծվում են, իսկ չափածո խնդիրները կանչող եւ խոստումնալից են, ժամանակն է բարձր վստահության եւ գերզգայուն տպավորությունների, հոգեւոր ներդաշնակության եւ անկեղծության, քաղցր ժպիտի եւ անշահախնդիր բարության: Որքան սիրառատ եւ երջանիկ է եղել ծնողների ընտանիքը, այնքան շատ են այդ հատկանիշներն ու երեւոյթները պահպանվում մարդու մեջ, այնքան շատ է նա այդ ամենը տեղափոխում իր կյանք, իսկ դա նշանակում է, որքան անվնաս մնա հոգեւորը, այնքան բնական, հարուստ եւ ստեղծագործական արդյունավետությամբ կծաղկի նրա անհատականությունը հարազատ ժողովրդի ծոցում:

Եվ ահա այդպիսի ընտանեկան կյանքի գլխավոր պայմանը ծնողների փոխադարձ հոգեւոր սիրո կարողությունն է, քանի որ երջանկությունը տրվում է սիրո երկար եւ խորը շնչով, իսկ այդպիսի սերը հնարավոր է միայն հոգու մեջ եւ հոգու միջոցով:

2. Ընտանիքի հոգեւոր առողջության մասին

Անիմաստ է կարծել, թե հոգեւորը հասանելի է միայն կրթված, բարձր մշակույթով մարդկանց: Բոլոր ժամանակների եւ ժողովուրդների պատմությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես հասարակության կրթված խումբը, տարվելով մտածողության վերացականությամբ, առավել հեշտ է կորցնում վստահության այն անմիջական ուժը, որն անհրաժեշտ է հոգեւոր կյանքին: Մտածողությունը, պատռելով զգացմունքների խորությունը եւ երեւակայության գեղարվեստական ուժը, ողողվում է պարապության թուլյնով, կործանիչ կասկածով, այդ պատճառով էլ հոգեւոր մշակութային հարաբերություններում հայտնվում է ոչ թե իբրեւ կառուցող, այլ՝ կործանող հիմք: Ցածր «մշակույթով» մարդը առավել հակված է լսելու իր ներքին փորձառության ցուցումներին, առաջին հերթին՝ սրտին, խղճին, արդարամտության զգացողությանը, քան բարձր, բայց բանապաշտությամբ մարդը: Հասարակ հոգին միամիտ է եւ վստահող, երեւի հենց այդ պատճառով է թեթեւամիտ եւ դյուրահավատ. հավատում է, որտեղ պետք չէ, բայց հավատալու ձիրքը նրան տրված

Է, այդ պատճառով էլ նա կարող է հավատալ, երբ դրա կարիքը չկա: Թող նրա հոգեւորը լինի ոչ քննադատող, նվազ զարգացած, չտարբերակված, ձգտի առասպելներին եւ մոգությանը, կապվի վախերով եւ մոլորվի կախարդանքներում: Բայց նրա հոգեւորը հաստատուն է եւ իսկական, կարողունակ է լսելու Աստծո կանչը ե՛ւ կարեկցակից ու հայրենասիրական-զոհաբերող սիրով, ե՛ւ խղճահարուցող ու արդարամտության զգացումներով, ե՛ւ բնությամբ ու արվեստով հիանալու կարողություններով, ե՛ւ սեփական արժանապատվության, իրավագիտակցության ու նրբանկատության արտահայտությամբ: Եվ իզուր է կրթված քաղաքացին երեւակայում, թե այդ ամենն անհասանելի է «անկիրթ գյուղացուն»... Մի խոսքով՝ հոգեւոր սերը հասանելի է բոլորին՝ անկախ նրանց կրթական մշակույթի չափից: Եվ ամեն տեղ այն հայտնվում է իբրեւ գեղեցիկ ու ամուր ընտանեկան կյանքի ակունք:

Իրականում մարդը կոչված է տեսնելու եւ սիրելու սիրելի կնոջը (կամ համապատասխանաբար՝ սիրելի տղամարդուն) ոչ միայն մարմինը, այլ «հոգին»՝ ինքնատիպ անհատականությունը, բնավորության առանձնահատկությունները, սրտի խորությունը, որոնց համար մարդու արտաքին կազմությունը ծառայում է լոկ իբրեւ մարմնական արտահայտություն: Սերը միայն այն ժամանակ է հանդիսանում պարզունակ եւ կարճատեւ բուռն կիրք, քմահաճույք, երբ մարդը, ցանկանալով անցողիկը եւ ժամանակավորը, սիրում է նրանցում թաքնված մշտամնային ու հավիտենականին, հառաչելով մարմնականի եւ երկնայինի մասին՝ ուրախանում է հոգեւորով եւ հավերժականով: Այլ խոսքով՝ երբ մարդն իր սերը դնում է Աստծո առաջ եւ աստվածային լույսով լուսավորում, ողողում է սիրելի մարդուն... Սրանում է քրիստոնեական «պսակադրության» խորը իմաստը, որը կապում է ամուսիններին ուրախության եւ տառապանքի, հոգեւոր փառքի եւ բարոյական պատվի, ցմահ եւ անխափանելի հոգեւոր միություն շղթայով: Քանի որ կիրքն արագ կարող է անցնել, այն կիսակույր է, եւ կանխամտածված վայելքը կարող է խաբել կամ հոգնեցնել: Եվ ի՞նչ կլինի այդ ժամանակ: Իրար միացած մարդկանց փոխադարձ ատելություն, ճակատագիր, որը կուրուցյամբ կապում է քեզ մեկին, իսկ երբ աչքերդ բացվում են, անիծում ես կապանքներդ, ցմահ ստորացուցիչ ամենօրյա սո՞ւտ եւ կեղծավորություն՝ կամ բաժանո՞ւմ: Ընտանիքի ամրությունն այլ բան է պահանջում. մարդիկ չպետք է ցանկանան միայն սերը, այլեւ փոխադարձ պատասխանատվությամբ ստեղծագործելը, հոգեւոր ընդհանրությունները կյանքում, տառապանքներում եւ

ծանրությունները կրելիս՝ ըստ հին հռոմեական ամուսնական բանաձևերի. «Կա՛յ, որտեղ դու, այնտեղ էլ ես՝ քո Կայան»:

Ամուսնությունից նախ եւ առաջ պետք է ծնվի ամուսնու եւ կնոջ նոր հոգեւոր միություն եւ միասնություն: Նրանք պետք է հասկանան իրար եւ կիսեն ուրախությունն ու վիշտը: Դրա համար նրանք պետք է ընդունեն կյանքը, աշխարհը, մարդկանց: Այստեղ կարեւորը ո՛չ հոգեւոր նմանությունն է, ո՛չ էլ բնավորության եւ խառնվածքի, այլ հոգեւոր նշանների միաձեւությունը, որը կարող է ստեղծել միություն եւ կենսական նպատակների ընդհանրություն: Կարեւոր է այն, ինչին խոնարհվում ես, ազդթում ես, ի՞նչ ես սիրում, ի՞նչ ես մաղթում քեզ կյանքում եւ մահվան մեջ, ի՞նչ եւ հանուն ինչի՞ ես դու պատրաստ զոհողությունները⁶: Եվ ահա հարսն ու փեսան պետք է իրար մեջ գտնեն այդ միության եւ միասնության զգացողությունը, միավորվեն կյանքի գլխավորի մեջ, հանուն ինչի էլ կարելի կլինի ապրել: Միայն այդպես նրանք իբրեւ այր ու կին, կկարողանան ամբողջ կյանքում իրար ճիշտ ընդունել, հավատալ մեկը մյուսին եւ վստահել միմյանց: Սա է ամենաթանկը ամուսնության մեջ՝ ամբողջական փոխադարձ վստահություն Աստծո առաջ, իսկ սրա հետ կապված է նաեւ փոխադարձ հարգանքը եւ կարողությունը ստեղծելու նոր, կենսականորեն ուժեղ հոգեւոր սաղմ: Եվ միայն այդպիսի սաղմը կարող է հաղթահարել ամուսնության եւ ընտանիքի գլխավոր խնդիրը՝ իրականացնել երեխաների հոգեւոր դաստիարակությունը:

Երեխային դաստիարակել նշանակում է ներդնել նրա մեջ հոգեւոր բնավորության հիմքերը եւ հասունացնել ինքնադաստիարակման կարողություն: Այն ծնողները, ովքեր ընդունել են այս խնդիրը եւ ստեղծագործաբար են վճռել այն, նվիրել են իրենց ժողովորդին եւ հայրենիքին նոր հոգեւոր օջախ: Նրանք իրագործել են իրենց հոգեւոր կոչումը, արդարացրել են իրենց փոխադարձ սերը եւ ամրապնդել են այն, հարստացրել են իրենց ժողովրդի կյանքը եւ իրենք էլ մտել են այն հայրենիքի մեջ, որով արժե ապրել, հպարտանալ, որի համար արժե պայքարել ու մահանալ:

Այսպիսով, արժանապատիվ եւ երջանիկ ընտանեկան կյանքի համար չկա ավելի ճշմարիտ հիմք, քան ամուսինների փոխադարձ հոգեւոր սերը, որը կրքի եւ ընկերության սկզբով դառնում է միություն՝ վերածնելով բարձրագույնը՝ միասնության հուրը: Այդպիսի սերը ընդունում

⁶ Այս մասին տե՛ս սույն աշխատության Ա. գլուխը (թարգմանությունը տե՛ս «Էջմիածին», 2018, Ա., էջ 31):

է ոչ միայն վայելքներ եւ ուրախություն, այլ նաեւ տարատեսակ տանջանքներ, դժբախտություններ, որպեսզի իմաստավորեն կյանքը, լուսավորվեն եւ մաքրվեն դրանց միջոցով: Եվ միայն այդպիսի սերը կարող է մարդուն տալ փոխադարձ հասկացողության, թուլությունների նկատմամբ փոխադարձ ներողամտության, համբերատարության, հավատարմության եւ ազնվության այն պահեստը, որն անհրաժեշտ է երջանիկ ամուսնության համար:

Այդ պատճառով էլ կարելի է ասել, որ երջանիկ ամուսնությունը ծնվում է ոչ միայն փոխադարձ բնական հակվածությունից (դուր է գալիս ոչ թե նա, ով իրականում լավն է, այլ լավն է թվում նա, ով դուր է գալիս), այլեւ հոգեւոր հարազատությունից, որն առաջ է բերում անսասան կամք՝ դառնալու կենդանի միություն եւ պահպանել այն ինչ գնով էլ լինի, ընդ որում պահպանել ոչ միայն մարդկության աչքի առաջ, այլ իրականում՝ Աստծո աչքի առաջ: Հենց սրանում է պսակադրության ծեսի իմաստը: Սա նաեւ առաջնային, անհրաժեշտ պայմանն է ազնիվ, հոգեւոր երեխաներ դաստիարակելու համար:

Արդեն ասացինք, որ երեխան մուտք է գործում իր ծնողների ընտանիք ասես իր անհատականության նախապատմական շրջանից եւ սկսում է շնչել այդ ընտանիքի օդը սկսած իր առաջին շնչից: Ուրեմն՝ անհամաձայնությամբ, անհավատարմությամբ, դժբախտ օգուվ ընտանիքում ոչ հոգեւորի նվաստ, անաստված մթնոլորտում չի կարող ծաղկել առողջ մանկական հոգի: Երեխան կարող է ձեռք բերել հոգու հոտառություն եւ համ միայն հոգեպես իմաստավորված ընտանիքում: Նա կարող է զգալ համաժողովրդական միասնությունն ու միությունը, բայց միայն փորձելով այդ միասնությունն իր ընտանիքում, եւ ոչ թե զգալով: Նա չի դառնա իր ժողովրդի կենդանի օրգանը եւ հայրենիքի հարազատ որդին: Միայն առողջ ընտանեկան օջախի հոգեւոր կրակը կարող է մարդկությանը տալ հոգեւորի շիկացած հուրը, որը ե՛ւ կտաքացնի, ե՛ւ կլուսավորի ամբողջ կյանքում:

Այսպիսով, ընտանիքը կոչված է երեխային տալու գլխավորն ու էականը կյանքում:

1. Օգոստինոս Երանելին մի անգամ ասել է, որ «մարդկային հոգին բնությունից քրիստոնյա է»: Այս խոսքը ճիշտ է հատկապես ընտանիքի պարագայում, քանի որ ամուսնության մեջ եւ ընտանիքում մարդը սովորում է բնությունից սիրել, սիրուց եւ սիրով տառապելով՝ համբերել եւ զոհաբերել, մոռանալ ես-ի մասին եւ ծառայել նրանց, ովքեր ամենամոտն

են եւ ամենալավը: Սա հենց քրիստոնեական սերն է: Այդ պատճառով էլ ընտանիքն ասես քրիստոնեական սիրո բնական դպրոցն է հանդիսանում, դպրոցը ինքնագոհողությունների, հասարակական զգացմունքների եւ այլասիրության (ալտրուիստական) մտքերի:

Առողջ ընտանեկան կյանքում մարդու հոգին վաղ մանկությունից զսպվում է, կոփվում, սովորում է մերձավորներին վերաբերել հարգանքով եւ սիրառատ ուշադրությամբ: Այս փափկած, սիրալիր բնավորությամբ նա նախապես կցվում է ընտանեկան նեղ շրջանին, որպեսզի հետագա կյանքը դուրս բերի իրեն հասարակության եւ ժողովրդական լայն շրջաններ հենց այդ ներքին համոզմամբ:

2. Ընտանիքը կոչված է ընդունելու, պահելու եւ սերնդեսերունդ փոխանցելու հոգեւոր-կրոնական, ազգային եւ հայրենական ավանդույթները: Այս ընտանեկան ավանդույթից եւ նրա շնորհիվ ծագել է մեր հնգեվրոպական եւ քրիստոնեական մշակույթը՝ ընտանեկան սրբության մշակույթը⁷ (նախնիներին հարգարժան վերաբերմունքով, սուրբ գաղափարներով, նախնիների գերեզմանը որպես սրբավայր դիտարկելով, պատմականորեն ամրագրված ազգային սովորույթներն ու հանդերձանքը պահպանելով): Այդ ընտանիքը ստեղծել եւ կրել է ազգային զգացողության եւ հայրենասիրական հավատարմության մշակույթը: Եվ «հայրենիքի» գաղափարը, ծննդավայրը, հայրանունը, հայրերի եւ նախնիների երկրավոր բույնը առաջ է եկել ընտանիքից՝ իբրեւ մարմնավոր եւ հոգեւոր միասնություն: Ընտանիքը երեխայի համար առաջին հարազատ վայրն է երկրում, նախ՝ որպես բնակության վայր, ջերմության եւ սնունդի աղբյուր, ապա՝ գիտակցական սիրո եւ հոգեւոր ըմբռնման: Ընտանիքը երեխայի համար առաջին «մենք»-ն է:

3. Երեխան ընտանիքում է սովորում հեղինակության ճշմարիտ ընկալումը: Ի դեմս ճշմարիտ հեղինակությունների՝ հոր եւ մոր, նա առաջին անգամ հանդիպում է տարակարգման գաղափարին եւ սովորում է ընդունել ուրիշի բարձրագույն կարգը՝ խոնարհվելով, ոչ նվաստանալով, եւ սովորում է հաշտվել իր ամենացածր կարգում լինելուն՝ առանց նախանձի, ատելության, չարության: Սովորում է դուրս գալ այդ տարակարգման եւ հեղինակության սկզբից ողջ ստեղծագործական եւ կազմակերպչական ուժով՝ միաժամանակ հոգեպես ազատելով իրեն դրանց

⁷ Յուրաքանչյուր կիրթ մարդ պարտավոր է գոնե մեկ անգամ ուշադիր կարդալ եւ մտածել Ֆյոկստեյլ դե Կուլանժի խորիմաստ աշխատությունը՝ «Հին բաղաբացիական համայնքներ»-ը՝ խորհելով այս հրաշալի պատմաբանի կողմից հավաքված եւ տողատակում տրված բնագրային նյութերի մասին:

Հնարավոր ճնշումից՝ սիրո եւ հարգանքի հետեւանքով: Քանի որ միայն այլ բարձրագույն կարգի ազատ խոստովանությունը, ճանաչումը սովորեցնում է տանել սեփական ցածր կարգն առանց ստորացման եւ միայն սիրված ու հարգարժան հեղինակությունը չի ճնշի մարդու հոգին:

Առողջ քրիստոնեական ընտանիքում կա միակ, եզակի հայր եւ մայր, որոնք համատեղ ներկայացնում են միասնական իշխող եւ կազմակերպող հեղինակություն իրենց ընտանեկան կյանքում: Այս բնական եւ նախնական հեղինակության իշխանության մեջ երեխան առաջին անգամ համոզվում է, որ սիրով իշխանությունը հանդիսանում է բարության ուժը եւ որ հասարակական կյանքում տարակարգումը ենթադրում է այդպիսի միասնական կազմակերպված եւ տնօրինված իշխանություն: Նա սովորում է, որ հայրիշխանության մենիշխանության սկզբունքն իր մեջ ներառում է ինչ-որ նպատակադրվածություն եւ առողջարարություն: Եվ վերջապես երեխան սկսում է հասկանալ, որ մեծ մարդու հոգեւոր հեղինակությունը բոլորովին կոչված չէ ճնշելու կամ անկախությունից զրկելու ենթակային, այլ, ընդհակառակը, կոչված է դաստիարակելու մարդուն ներքին ազատությամբ:

Այսպիսով, ընտանիքը ազատության առաջին, բնական դպրոցն է, որտեղ երեխան պետք է կյանքում առաջին, բայց ոչ վերջին անգամ գտնի ներքին ազատության ճշմարիտ ուղին, սիրով ու հարգանքով ընդունի ծնողներին, նրանց հրամաններն ու արգելքները, որքան էլ դրանք խիստ թվան իրեն, պետք է պարտավորվի դրանք հետեւողականորեն պահպանելը, ինքնակամ ենթարկվի դրանց եւ հնարավորություն տա իր սեփական կարծիքներին եւ համոզմունքներին՝ ազատ եւ հանգիստ զարգանալու հոգու խորքում: Դրա շնորհիվ էլ ընտանիքն ասես ազատ եւ առողջ ինքնագիտակցության նախնական դպրոցն է:

4. Քանի դեռ ընտանիքը գոյություն ունի (իսկ այն գոյություն կունենա, ինչպես բնական բոլոր երեւույթները), կհանդիսանա առողջ զգացմունքների մասնավոր սեփականության դպրոց: Եվ դժվար չէ համոզվել, թե ինչու է այդպես:

Ընտանիքին բնությունից տրված է լինել ընդհանրական միություն՝ կյանքում, սիրո մեջ, աշխատանքում, վաստակածում եւ ունեցվածքում: Որքան ամուր է համախմբված ընտանիքը, այնքան հիմնավոր են երեխայի հավակնությունները, որոնք ստեղծագործաբար պահպանել են իր ծնողները, նրանց ծնողները: Դա հավակնությունն է իրենց տնտեսական նյութականացված աշխատանքի նկատմամբ՝ մշտապես ուղեկցված

զրկանքներով, տանջանքներով, մտավոր ծանրաբեռնվածությամբ, կամ-քի եւ երեւակայության, ժառանգաբար փոխանցվող ունեցվածքի, ըն-տանեկան ձեռքբերված մասնավոր սեփականության նկատմամբ, որոնք հանդիսանում են ոչ միայն ընտանեկան, այլեւ համազգային ուրախութ-յան ակունք:

Առողջ ընտանիքը եղել է եւ կլինի բնական միություն՝ արյամբ, հո-գով եւ ունեցվածքով: Եվ այդ միավորված ունեցվածքը հանդիսանում է կենդանի նշան արյունակա եւ հոգեւոր միասնության, քանի որ այդ ու-նեցվածքն իր տեսքով ծագել է հենց արյունակա եւ հոգեւոր միություն-նից՝ աշխատանքի, կարգապահության եւ զոհողությունների ճանապարհ-հին: Ահա այդ պատճառով էլ առողջ ընտանիքը երեխային միանգամից սովորեցնում է մի քանի թանկարժեք կարողություններ: Երեխան սովոր-րում է իր կյանքի ճանապարհը բացել սեփական նախաձեռնությունների օգնությամբ եւ միաժամանակ բարձր գնահատել եւ հետեւել հասարա-կական փոխօգնության սկզբունքներին, քանի որ ընտանիքը, իբրեւ ամ-բողջություն, դասավորում է իր կյանքը հենց մասնավոր, սեփական նա-խաձեռնությամբ: Նա ինքնուրույն ստեղծագործական միություն է, իսկ իր սեփական սահմանում ընտանիքն իրական մարմնավորումն է փոխօգ-նության եւ, այսպես կոչված, հասարակայնացման: Երեխան աստիճանա-բար սովորում է լինել մասնավոր դեմք, ինքնուրույն անհատականութ-յուն, ով միաժամանակ գնահատում եւ պահպանում է ընտանիքն իբրեւ սիրո եւ համերաշխության ակունք: Նա սովորում է ինքնուրույնության եւ հավատարմության՝ հոգեւոր բնավորության այս երկու հիմնական դրսեւորումներին: Սովորում է ստեղծագործաբար ղեկավարել ունեց-վածքը, վաստակել, ստեղծել եւ ձեռք բերել տնտեսական բարօրություն եւ միաժամանակ ենթարկել մասնավոր սեփականությունը ավելի բարձր՝ հասարակական նպատակադրվածության: Իսկ սա էլ հենց ընդունակութ-յունն է, կամ, այլ կերպ ասած, արվեստը, որից դուրս չի կարող տրվել մեր դարաշրջանի հասարակական հարցը:

Բնականաբար, միայն առողջ ընտանիքում կարող են լուծվել բոլոր խնդիրները: Սիրուց եւ հոգսերից զուրկ ընտանիքը, ուր ծնողները չունեն հեղինակություն երեխաների աչքերում, ուր չկա միասնականություն ո՛չ կյանքում, ո՛չ աշխատանքում, չկան ժառանգված ավանդույթներ, երե-խային շատ քիչ բան կարող է տալ կամ էլ ոչինչ: Իհարկե, առողջ ըն-տանիքում էլ կարող են սխալներ լինել, խնդիրներ առաջանալ, որոնք կարողանան հանգեցնել ընդհանրական կամ մասնավոր անհաջողության:

Երկրի վրա կատարելություն չկա... Սակայն վստահ կարելի է ասել, որ այն ծնողները, ովքեր կարողացել են երեխաներին հաղորդակից դարձնել հոգեւոր փորձին եւ նրանցում առաջացնել ներքին ինքնաազատագրման ընթացք, հավերժ օրհնված կլինեն երեխաների սրտերում, քանի որ այս երկու հիմքերից ծագում է անհատական բնավորություն, ամուր երջանկություն եւ ընդհանրական բարօրություն:

3. Դաստիարակության հիմնական խնդիրները

Այն ամենը, ինչ մինչեւ հիմա հաստատեցինք հոգեւոր առողջ ընտանիքի մասին, կարծես ենթադրում են հարցեր հիմնական խնդիրների մասին:

Կարելի է ուղղակի ասել, որ երեխայի ողջ դաստիարակությունը կամ գոնե դրա հիմնական խնդիրն այն է, որ երեխային հասանելի լինեն հոգեւոր փորձի բոլոր ոլորտները, որ նրա հոգեւոր աչքերի առաջ բացվեն կյանքի բոլոր կարեւորություններն ու սրբությունները, որ սիրտը՝ այդքան նուրբ ու ընկալունակ, սովորի արձագանքել աստվածային բոլոր դրսեւորումներին: Պետք է մի տեսակ տանել կամ «հանգեցնել» երեխայի հոգին բոլոր այն տեղերին, որտեղ կարելի է գտնել եւ ապրել աստվածայինը⁸, «աստիճանաբար» նրան պետք է հասանելի լինի ամեն ինչ՝ բնությունն իր ողջ գեղեցկությամբ, նրանում առկա արժեքները, ներքին խորհրդավոր նպատակադրվածությունը, այն բարի ուրախությունը, որ մեզ է տալիս իսկական արվեստը, անկեղծ ցավակցությունները, իրական սերը մերձավորի հանդեպ, խղճի բարությունը օժտված ուժը, ազգային հերոսի արիությունը, հանճարի ստեղծագործական կյանքը, նրա միայնակ պայքարը եւ զոհաբերվող պատասխանատվությունը եւ ամենակարեւորը՝ անմնացորդ աղոթքով վերաբերմունք առ Աստված, ով լսում է, սիրում եւ օգնում է: Անհրաժեշտ է, որ երեխան հասանելիություն ստանա ամեն տեղ, որտեղ շնչում է Աստծո հոգին, կանչում է եւ բացահայտվում ինչպես մարդու մեջ, այնպես էլ շրջապատող աշխարհում...

Երեխան պետք է վարժվի երկրային աղմուկի եւ ամենօրյա կյանքի անվերջանալի ստորություն մեջ լսել աստվածային խորհրդավորությունն ու սուրբ հետքերը, ընդունի եւ հետեւելով դրանց՝ ողջ կյանքը «նորոգվի հոգով եւ մտածելակերպով» (Եփես. Դ. 23): Ճիշտ այնպես, ինչպես

⁸ Հոգեւոր ուխտագնացության այդպիսի կենդանի պատկեր տալիս է Ի. Ս. Շեմելեյը իր «Ուխտագնացություն» հրաշալի երկում:

արտահայտվեց այս մասին Լաֆատերը. «Լսե՛ք այն հանգիստ ձայնը, որը հաղորդվում է մեզ Տիրոջ կողմից»... Որպեսզի երեխան մեծանա եւ հասունանա՝ սովորելով փնտրել եւ գտնել ամեն ինչում բարձրագույն իմաստը, որպեսզի աշխարհը նրան հարթ, ձանձրալի եւ անապատ չթվա, որպեսզի նա կարողանա աշխարհին ասել բանաստեղծի խոսքերով.

Շրջապատել են ինձ
Հավերժ լուռ իրեր
Գաղտնի շողերով հրի
Դուք լուսավոր եք ու ջերմ
(Ֆեոդոր Սոլոգուբ (Տետերնիկով):

Այսպիսով, ամենակարեւորը դաստիարակության մեջ երեխայի հոգին արթնացնելը եւ նրան ապագա դժվարությունները ցույց տալն է, ինչպես նաեւ ուժի աղբյուրը՝ նրա սեփական հոգում: Անհրաժեշտ է նրա հոգում դաստիարակել ապագա հաղթողի, ով կկարողանա հարգել ինքն իրեն եւ հաստատել իր սեփական արժանապատվությունն ու ազատությունը՝ հոգեւոր անհատականությունը, որի առաջ անգոր կլինեն բոլոր հրապուրանքներն ու ժամանակակից սատանայականությունը գայթակղությունները:

Որքան էլ տարօրինակ եւ կասկածելի թվա այս հրահանգը մանկավարժորեն չգայթակղվող մարդու համար, իրականում դա անխուսափելի է. ամենակարեւոր նշանակությունն ունեն երեխայի կյանքի առաջին հինգ-վեց տարիները, երբ երեխայի հոգին այնքան նուրբ, ազդվող եւ անօգնական է... Այն ասես լողում է միամտության, անմիջական վստահության եւ խաղաղության հեղեղներում. «Լույսը եւ խավարը» «ցամաքն ու ջուրը» դեռ բաժանված չեն իրարից եւ արդյունքը, որ հետո կարողանալու է առանձնացնել առօրյա գիտակցությունը անգիտակցականից, դեռ չի հաստատվել փոխարինման⁹ գործընթացում: Այդ արդյունքը, որն ամբողջ կյանքում զսպելու է կրքերի եռուզեռը եւ պարունակելու է հոգեկան հուզմունքի չարհարանքը՝ ենթարկելով դրանք ստեղծագործական կենսական նպատակադրվածության, դեռեւս գտնվում է առաջացման աստիճանին: Ահա կյանքի այս փուլում բացվում են հոգու բոլոր

⁹ Այս եզրն ըմբռնում եմ այն իմաստով, որով հիմք է տրված նրան՝ ենթադրության բացահայտումների համար՝ ժամանակակից հոգեբանության հիմնադիր Զ. Ֆրեյդի քանաձեւերով:

խորոլթյունները. նրան հասանելի է ամեն ինչ, եւ նա պաշտպանված չէ: Ամեն ինչ կարող է դառնալ կամ գուցե դարձել է ճակատագրական, քանի որ ամեն ինչ կարող է վնասել երեխային կամ, ինչպես ժողովուրդն է ասում, փչացնի նրան: Եվ իսկապես, այն բոլոր վտանգավորը, վնասակարը, չարը, տանջանքը, որ երեխան ընդունում է իր կյանքի առաջին՝ ճակատագրական փուլում, նրան հոգեւոր վնասներ են պատճառում, ինչի հետեւանքով նա քարշ է գալիս իր ամբողջ կյանքում նյարդային խանգարումներով, հիստերիկ ախտաժամերով, տեղ ունակություններով, շեղումներով կամ հիվանդություններով: Եվ հակառակը, այն բոլոր լուսավորը, հոգեւորը եւ սերը, որ մանկական հոգին ստանում է այս փուլում, կյանքի ընթացքում առատ պտուղներ է տալիս: Այդ տարիներին երեխային պետք է պաշտպանել, չտանջել նրան վախերով եւ պատիժներով, չարթնացնել նրա մեջ նախնական տարրական վատ բնազդներ: Բայց եւ այս տարիքը բաց թողնել հոգեւոր դաստիարակության իմաստով նույնքան անթույլատրելի եւ աններելի է: Պետք է այնպես անել, որ երեխայի հոգում որքան հնարավոր է շատ թափանցեն սիրո, ուրախության եւ աստվածային բարության շողեր: Պետք չէ երեխային երես տալ, առաջնորդել նրանց քմահաճույքներով, չպետք է քնքշացնել եւ խեղդել ֆիզիկական գզվաճճերով, բայց պետք է հոգ տանել, որ նրան դուր գա եւ ուրախացնի այն ամենը, ինչ կյանքում աստվածայինն է՝ արեւի շողերից մինչեւ դուրեկան թիթեռնիկը, առաջին՝ թոթով աղոթքներից մինչեւ հերոսական հեքիաթներն ու լեգենդները... Ծնողները կարող են վստահ լինել, այստեղ ոչինչ չի կորում, անտես չի մնում, ամեն ինչ պտուղներ է տալիս, հանգեցնում է գովեստի ու կատարելության: Բայց թող երեխան ծնողների համար երբեք չլինի խաղալիք եւ զվարճանք, այլ նուրբ ծաղիկ, որը կարիք ունի արեւի եւ կարող է հեշտորեն կոտրվել: Մանկության հենց այս առաջին տարիներին, երբ երեխան համարվում է «անխելամիտ», ծնողներն իրենց վերաբերմունքում պետք է հիշեն, որ կարեւորն իրենց ծնողական հպարտությունը, հաճույքն ու զվարճանքը չէ, այլ մանկական հոգու վիճակը, որ բացարձակ տպավորվող (հենց «անխելամտության» հետեւանքով) եւ բացարձակ անօգնական է:

Այսպիսով, մինչ հինգ-վեց տարեկանը, այսինքն մինչ մանկական հոգում «ժայթքող» բեկումը, երեխային պետք է հոգեպես պաշտպանել, ինչպես նուրբ ծաղիկ, այնպես, որ հետո աստիճանաբար փոխվի դաստիարակության ձևը, քանի որ հոգեւոր ջերմանոցից հետո պետք է գա հոգեւոր կոփման ժամանակը: Երեխան պետք է ներքնապես մասնակցի

ինքնատիրապետման բարձրագույն պահանջներին եւ այս ընթացքը նրան տրվում է այնքան հեշտ, որքան քիչ «վնասվածքներ» նա ստացած կլինի կյանքի առաջին շրջափուլից: Իր կյանքի նրբագույն ժամանակաշրջանում երեխան պետք է սովորի ընտանիքին՝ սիրուն, ոչ թե ատելությունն ու նախանձին, արիություն եւ ինքնակարգապահություն, ոչ թե վախի, ստորացման, դավաճանություն, քանի որ իրականում աշխարհը կարելի է վերստեղծել, վերադաստիարակել հենց մանկությունից, բայց նաեւ մանկությամբ կարելի է կործանել այն: Առողջ ընտանիքի հոգեւոր մթնոլորտը կոչված է ուսանելու երեխային մաքուր սիրո, ձգտումների, քաջություն, անկեղծության անհրաժեշտությունը եւ կառողջություն հանգիստ ու արժանապատիվ կարգապահություն հանդես:

Սիրո մաքրությունը, ինչի մասին այստեղ խոսվում է, ներառում է նաեւ կյանքի սեռական զգացողությունը: Դժվար թե ավելի վտանգավոր բան լինի երեխայի կյանքում եւ ճակատագրում, քան սեռական զգացողությունների վաղ արթնացումը նրա հոգում, հատկապես եթե այդ արթնացումը տեղի է ունենում այնպես, որ երեխան սկսում է ընդունել սեռական կյանքն իբրեւ նվաստ եւ կեղտոտ, թաքուն երազանքների առարկա եւ ամաչեցնող զվարճանք, կամ եթե այդ արթնացումը տեղի է ունենում դայակների, դաստիարակների կամ ծնողների կողմից անզգուշությամբ կամ ուղղակի կոպտությամբ:

Սեռական զգացողությունների վաղ արթնացման վնասակարությունը նրանում է, որ պատանեկան հոգում առաջ է գալիս անլուծելի խնդիր, որին նա չի կարող թույլ չտալ, կենդանացնել, արժանիորեն տանել կամ դասավորել: Երբ երեխան մեղավոր է դառնում առանց մեղքի եւ անելանելի ծանրաբեռնված, սկսում է երեւակայության անարդյուն եւ անմաքուր աշխատանք՝ ուղեկցվող ջղաձգության փորձերով դուրս մղելով այս ամբողջ անտանելի ծանրությունը եւ միաժամանակ նյարդային համակարգի հիվանդագին լարումներով: Սկսվում են ներքին հակամարտությունն ու տանջանքները, որոնց հետ երեխան չի կարող գործ ունենալ. նա կամքից անկախ պարտավորվում է պատասխանել տրամադրության եւ արարքների համար եւ այդ պատասխանատվությունը գերազանցում է նրա հոգեւոր ուժերը. սկսվում են հիվանդագին իրարանցումներ, որի մասին երեխան չի կարողանում արտահայտվել եւ հոգու ու մարմնի ողջ օրգան համակարգերը դուրս են գալիս հավասարակշռությունից: Այսպես կոչված «արատավոր» երեխաների մեծ մասը հանգում է այդ տանջալից ճանապարհին առանց

մեղքի եւ շատ հազվադեպ է հանդիպում ըմբռնման եւ օգնութեան մեծերի կողմից:

Երբեմն ավելի վատ է լինում, երբ «ընկերներից» կամ մեծերից մեկը, արդեն փչացած վատ փորձով, սկսում է «լուսավորել» (փչացնել) երեխային սեռական կյանքին վերաբերող հարցերով: Այնտեղ, որտեղ մաքուր եւ խելամիտ հոգու համար «կեղտոտ» ոչինչ չկա («Արդարեւ, Աստծո բոլոր ստեղծածները բարի են եւ խոտան բան չկա» (Ա. Տիմ. Դ. 4), չնայած մարդկային բոլոր անկատարություններին, մոլորություններին ու հիվանդություններին, «կեղտոտը» որպես մաքուր է ընկալվում, միայն «կեղտոտ» չի լինում, այլ հիվանդ կամ ողբերգական: Այդպիսի դժբախտ երեխայի հոգում աղճատվում է երեւակայական կյանքը եւ անբարոյական է դառնում զգայական աշխարհը, ընդ որում այդ աղճատումն ու անբարոյականացումը կարող է դրսևորվել նաեւ հոգեւոր անբուժելի արատներով: Այդպիսի երեխայի հոգեւոր ընկալումները դառնում են նվաստ կամ կիսակույր՝ նա ասես չի տեսնում մաքուր կյանքը, այլ երկիմաստ եւ կեղտոտ կյանք է տեսնում: Այս տեսանկյունից ելնելով՝ նա սկսում է տեսնել ողջ մարդկության սերը, ընդ որում ոչ միայն զգայական կողմով, այլ հոգեւոր: Մաքուրը ծաղրի է ենթարկվում, ներանձնականը պատվում է փողոցային կեղտով: Առողջ սեռական բնազդն սկսում է ձգտել խեղաթյուրման. սիրո, ամուսնութեան եւ ընտանիքի մեջ սրբությունը դառնում է չրջված, եղծված, կորցված: Այնտեղ, որտեղ տեղ ունի «երկյուղած» լուրջություն, շշուկ կամ աղոթք, բնակվում է «երկիմաստ ժպիտը»: Հոգու անարատությունը մահանում է, տիրում է անամոթությունն ու անբարոյականությունը: Երեխան դառնում է հոգեպես ապականված եւ բարոյալքված: Մարդը վերապրում է հոգեւոր դատարկություն. նրա «սիրո» մեջ վերանում է սրբությունը, սկսվում է ընտանիքի տարրալուծումը: Կարելի է ուղղակիորեն ասել, որ ընտանիքի քայքայման գործընթացում, այս առումով, ամենավտանգավորն ու կործանարարը նաեւ ոչ պատշաճ անեկդոտներն են երեխաների չրջանում: Անառակաբանությունը նույնպես մեծ տեղ ունի դաստիարակության մեջ եւ որքան արագ ծնողները, դաստիարակները եւ հոգեւորականները միավորվեն, որպեսզի վճռական եւ աննկուն պայքար տանեն դրա դեմ, ամենայն զգուշ վարվեցողությամբ եւ հոգեբանորեն, այնքան մարդկության համար լավ կլինի:

Երեխայի մաքուր սիրուն սպառնացող եւս մեկ լուրջ վտանգ է ծնողների անզգուշ կամ կոպիտ դրսևորումները: Ընդ որում նկատի ունենա

նախ եւ առաջ ծնողների այսպես կոչված «կապկական» սերը, այսինքն չափազանց գերզգայուն սիրահարությունը իրենց երեխային, ում նրանք անհանգստացնում են ֆիզիկական քնքշանքներով՝ մարմնական գուրգուրանքներով, խոտոտոտով՝ չըմբռնելով այդ ամենի վտանգավորությունն ու անմտությունը: Դրանով նրանք մի կողմից երեխայի հոգում արթնացնում են անիմաստ անհագուրդ գրգիռներ եւ պատճառում հոգեւոր «վնասվածքներ», մյուս կողմից չփացնում են եւ դարձնում փափկակյաց՝ թուլացնելով ինքնատիրապետումը¹⁰: Այս շարքում պետք է դնել նաեւ ծնողների փոխադարձ սիրո դրսեւորումները երեխայի ներկայությունամբ: Ծնողների ամուսնական կյանքը պետք է երեխաներից նրբանկատորեն թաքնված լինի. դրա անտեսումը երեխայի հոգում արթնացնում է անցանկալի հետեւանքներ, որոնց մասին հարկավոր կլինի գրել մի ամբողջ գիտական ուսումնասիրություն... Ամեն տեղ եւ ամեն ինչում ճշմարիտ եւ թանկարժեք չափ գոյություն ունի, որին մարդիկ պետք է հետեւեն, իսկ այս դեպքում այդ չափը կարող է արտահայտվել վարկեցողություն կենդանի զգացողությամբ եւ հատկապես կանանց հատուկ բնական եւ իմաստուն առաքինությամբ: Այս ամենի շարքում պետք է հատուկ նշվեն նաեւ «ամուսնական դավաճանություններն» իբրեւ ընտանեկան կյանքի քայքայման պատճառներ, որոնք երեխաները սարսափով են ընկալում եւ ցավով վերապրում: Երբեմն այդպիսի դեպքերը երեխաների համար իսկական հոգեկան աղետ են դառնում: Ծնողները մշտապես պետք է հիշեն, որ երեխաները ոչ միայն «ընդունում են» հորն ու մորը կամ «հետեւում» նրանց, այլ հոգու խորքում գերազնափառում են նրանց, երագում նրանց մասին եւ գաղտնի փափագում նրանցում տեսնել կատարելության իդեալ¹¹:

Իհարկե, ի սկզբանե պարզ է, որ յուրաքանչյուր երեխայի էլ հիասթափություն է սպասվում այս հարցում, քանի որ կատարյալ մարդիկ չեն լինում, կատարելությունը բնորոշ է միայն Տիրոջը: Բայց այս անխուսափելի հիասթափությունը չպետք է տեղի ունենա բավականին վաղ, չպետք է լինի չափազանց սուր եւ խորը, աղետի նման չպետք է թափվի երեխայի վրա: Երբ երեխան կորցնում է հարգանքը հոր կամ մոր

¹⁰ Հատկապես վտանգավոր է շատ ծնողների այն սովորությունը, երբ երեխային քնեցնում են իրենց հետ: Արդյունքում այս սովորությունն ավելի վտանգավոր է մարմնական դաժան պատիժներից, օրինակ՝ ճիպոտահարությունից:

¹¹ Այս տրամադրությունն է խորությամբ եւ նրբորեն պատկերված Դոստոևսկու «Դեռահասը» եւ «Նետոչկա Նեզվանովա» երկերում:

նկատմամբ, նշանակում է ընտանիքի հոգեւոր աղետ, եւ հազվադեպ ընտանիքներ են կարողանում այդ աղետի հետեւանքներից խուսափել:

Մի խոսքով, երջանիկ երեխան ապրում է երջանիկ ընտանիքում՝ մաքուր մթնոլորտում: Դրա համար ծնողներին անհրաժեշտ է հոգեւոր անարատ սիրո արվեստ:

Առողջ ընտանիքի երկրորդ կարեւոր հատկութիւնը անկեղծության մթնոլորտն է: Ծնողներն ու դաստիարակները չպետք է ստեն երեխաներին կյանքի ոչ մի կարեւոր իրավիճակում:

Ամեն տեսակի սուտ, խաբեութիւն երեխան նկատում է չափազանց սրութեամբ եւ արագութեամբ, եւ նկատելով՝ անհանգստանում է, երկմտում: Եթե երեխային պետք է հայտնել ինչ-որ բան, ապա լավ կլինի ուղիղ եւ շիտակ մերժել նրան կամ հստակ սահմանափակել տեղեկատվութիւնը, քան անհեթեթութիւններ հորինել եւ հետո մոլորվել նրանցում: Պետք է ասել. «Դեռ վաղ է, որ իմանաս» կամ «միեւնոյն է, դու դա չես հասկանա»: Այսպիսի պատասխանները գրգռում են երեխայի հետաքրքրասիրութիւնն ու ինքնասիրութիւնը: Ավելի լավ է այսպես պատասխանել. «Ես իրավունք չունեմ դա քեզ ասելու, ամեն մարդ պարտավոր է գաղտնիքներ պահել, իսկ հետաքրքրվել ուրիշների գաղտնիքներով աննրբանկատութիւն եւ անհամեստութիւն է»: Այսպես չի կոտրվում ուղղամտութիւնն ու անկեղծութիւնը եւ պատվի, կարգուկանոնի ու նրբանկատութեան հստակ դաս է տրվում:

Ծնողներն ու դաստիարակները պարտավոր են հասկանալ, թե ինչ է զգում երեխան, երբ իրենց կողմից սուտ ու կեղծիք է նկատում: Երեխան նախ եւ առաջ կորցնում է վստահութիւնը ծնողների հանդեպ, բախվում է պատին նրանց ստի պատճառով, եւ որքան սառը, խորամանկ եւ լկտիաբար է մատակարարվում այդ սուտը, այնքան թունավոր է լինում մանկական հոգու համար: Կորցնելով վստահութիւնը՝ երեխան դառնում է կասկածամիտ եւ սպասում է նոր ստի ու կեղծիքի. տատանվում է նաեւ նրա հարգանքը ծնողների նկատմամբ: Բնական նմանողականութեան ուժով երեխան սկսում է մյուսներին պատասխանել նույն ձեւով, աստիճանաբար հեռանում է նրանցից եւ ինքն էլ սովորում է ստել ու կեղծել: Դա փոխանցվում է մյուսներին: Երեխան սկսում է հակվել դեպի խորամանկութիւնը եւ անազնվութիւնը: Նրանում անհետանում է հոգու պարզութիւնն ու վճիռութիւնը, նա սկսում է ապրել նախ մանր, իսկ հետո մեծ ինքնախաբեութեամբ: Վստահութեան ճգնաժամը առաջ է բերում (վաղ թե ուշ) հավատքի ճգնաժամ, քանի որ հավատքը պահանջում

է հոգեւոր ամբողջականութիւնն եւ անկեղծութիւնն: Եվ այսպէս, հոգեւոր բնավորութեան հիմքերը վնասվում են: Հոգում տիրում է նենգութեան, կեղծավորութեան ու փոքրոգութեան մթնոլորտը, որին մարդն այնքան է հարմարվում, որ դադարում է նկատել այն, եւ հենց այդ մթնոլորտից էլ հետագայում բարձրանում են բոլոր մեծ բանասարկուներն ու դավաճանութիւնները:

Երբեք սուտ, կեղծավոր ընտանիքից դուրս չի գա անկեղծ, ազնիվ եւ արի մարդ, միայն սեփական ընտանիքի արհամարհանքի եւ նրա ժառանգութեան հոգեւոր հաղթահարման արդյունքում, քանի որ սուտը ապականում է մարդուն աննկատ, անմեղ մանրուքների միջոցով աննկատելիորեն թափանցելով հոգու սուրբ խորութիւնները, եւ նրա գործողութիւնները կենսական մանրուքների մակերեսին կարող են պահել միայն հոգեպէս ամուր բնավորութիւնն ունեցող մարդիկ, ում մեջ արդեն հաստատված է Աստված: Եվ եթե ժամանակակից աշխարհում տիրում է բացահայտ սուտը, խաբեութիւնը, անազնվութիւնը, բանասարկութիւնը, դավաճանութիւնը եւ հայրենիքի ուրացումը, ապա այդ դժբախտութիւնն ունի իր արմատները երկու դրսեւորումներով՝ համընդհանուր կրօնական ճգնաժամ եւ ընտանեկան ստահող մթնոլորտ: Ընտանիքներում, որտեղ ամեն ինչ հիմնված է կեղծիքի եւ երկչոտութեան վրա, որտեղ սիրտը վանել է անկեղծութիւնն ու արիութիւնը, հասարակութեան մեջ են մտնում միայն կեղծավոր մարդիկ: Իսկ այն ընտանիքներում, որտեղ թագավորում եւ իշխում է ուղղամտութեան եւ անկեղծութեան ոգին, այնտեղ երեխաները հակվում, տրամադրվում են դեպի ազնվութիւնն ու արդարութիւնը: Կեղծավորութիւնը երեխաների համար թունավոր է նրանով, որ սովորեցնում է մարդուն դժբախտ միայնութեան:

Գոյութիւնն ունի ճշմարտութեան եւ անկեղծութեան հատուկ արվեստ, որը հազվադեպ պահանջում է մարդուց խղճի ներքին լարվածութիւնն եւ բարձրագույն վարվեցողութիւնն մարդկային հարաբերութիւններում: Այդ արվեստը հեշտութեամբ չի տրվում, սակայն առողջ եւ երջանիկ ընտանիքներում մշտապէս ծաղկում է:

Եվ վերջապէս առողջ եւ երջանիկ ընտանիքի առանձնահատկութիւններից է հանգիստ, արժանապատիվ կարգապահութիւնը:

Այդ կարգապահութիւնը չի կարող ծագել ծնողական ահաբեկչական մթնոլորտում: Ահաբեկչութիւնը, որ արտահայտվում է գոռոցներով եւ սպառնալիքներով, հոգեւոր ճնշումներով կամ մարմնական պատիժներով, առողջ երեխայի մոտ առաջ է բերում վրդովմունք, որը

հեշտություններ վերածվում է հակակրանքի, ատելություն եւ արհամարհանքի: Երեխան իրեն ստորացված է զգում եւ չի կարող չվրդովվել. այդ համակարգը նրա գլխին է լցնում վիրավորանքների տարափ, եւ նա չի կարող չհակառակվել դրանց: Այդ բոլոր ստորացումներն ու վիրավորանքները նա կարող է «կուլ տալ» եւ լուրջությամբ տանել, բայց նրա անգիտակցականը երբեք չի կարող հաղթահարել այդ վնասվածքները եւ ներել ծնողներին:

Երբ ընտանեկան իշխանությունը իրականանում է սպառնալիքներով եւ վախով, ամեն քայլափոխի զգացվում է թշնամական լարվածություն, այնտեղ թագավորում է «պաշտպանողական ստի» եւ նենգության համակարգը, այնտեղ երկու սերունդն էլ, թեեւ միասին են ապրում, սակայն ընտանեկան միությունը, հիմնված փոխադարձ սիրո եւ վստահության վրա, քայքայված է: Սպառնալիքներով, պատիժներով եւ մշտական վախով նվաստացած երեխան պաշտպանվում է բոլոր միջոցներով եւ աստիճանաբար, աննկատելիորեն սովորում է ներքին ամենաթողության: Եվ երբ այդ իրավիճակը հաստատվում է նաեւ ծնողների նկատմամբ, ապա ինչ կարելի է սպասել ուրիշների հետ հարաբերություններում: Ծնողներին ընդդիմանալը գլխիվայր շրջում է հանրային կյանքի բոլոր հիմքերը՝ աստիճանակարգության զգացողությունները, ազատ կոչման հեղինակության գաղափարը, սկիզբը օրինապահության, ազնվության, կարգապահության, պարտքի զգացումը եւ իրավագիտակցումը: Եվ ընտանեկան բռնությունը հանդիսանում է հասարակության բարոյալքման եւ քաղաքական հեղափոխականության գլխավոր ակունքը:

Ընտանիքը դառնում է մշտական քաղցած խռովարարության դպրոցը, եւ նրա դրսեւորումները կարող են ճակատագրական լինել ժողովրդի եւ պետության կյանքում: Իսկական կարգապահությունը ներքին հավասարակշռությունն է, որ բնորոշ է ամենակարգապահ մարդուն: Այն ո՛չ հոգեւոր «մեխանիզմ է», եւ ո՛չ էլ, այսպես կոչված, «պայմանական ռեֆլեքս»: Այն մարդու ներսում է, այնպես որ եթե նրանում կան «մեխանիզմի» կամ «մեխանիկականի» տարրեր, ապա կարգապահությամբ մարդ կարգադրում է հենց ինքն իրեն: Այդ պատճառով էլ իսկական կարգապահությունը նախ եւ առաջ ներքին ազատության դրսեւորումն է, այսինքն ներքին հավասարակշռումը եւ ինքնակառավարումը: Այն ընդունվում եւ պահպանվում է ինքնակամ եւ գիտակցորեն: Դաստիարակության դժվարությունը հենց դա է, որ ամրապնդի երեխայի կամքը՝ դարձնելով ընդունակ ինքնիշխան

հավասարակշռման: Այդ ունակությունը պետք է հասկանալ ոչ միայն այն իմաստով, որ հոգին կարողանա սահմանափակել եւ ստիպել մարդուն, այլ որ մարդուն դա դժվարություն է չտրվի: Սանձարձակ մարդու համար դժվար են բոլոր արգելքները, մինչդեռ կարգապահ մարդու համար ամեն տեսակի կարգուկանոն հեշտ է, քանի որ իշխելով ինքն իրեն՝ նա կարող է ներդնել իր մեջ սիրող, օգտակար եւ իմաստավորված ձեւ: Եվ այդ ժամանակ ինքնիշխան մարդը կարող է իշխել նաեւ մյուսներին: Ահա թե ինչու ուղիսական ասացվածքն ասում է. «Ամենամեծ իշխանությունը քեզ իշխելն է»...

Սակայն այս կարողությունը՝ իշխել ինքն իրեն, որ տրվում է ավելի դժվար, որքան կրքոտ ու բազմակողմանի է նրա հոգին, չպետք է վերածի կյանքը ինչ-որ կալանավայրի եւ տաժանակիր աշխատանքի: Իրականում իսկական կարգապահությունը եւ դրա կազմակերպումը գտնվում են այնտեղ, որտեղ փոխաբերաբար ասած, քրտինքի վերջին կաթիլն է՝ կանչված կարգապահության եւ կազմակերպվածության ջանքերով եւ լարվածությամբ, կամ որ ավելի լավ է, որտեղ ջանքերը հեշտ էին, եւ լարվածությունից չեն առաջացել: Կարգապահությունը չպետք է դառնա բարձրագույն կամ ինքնաճնշող նպատակ: Այն չպետք է զարգանա ազատության եւ ընտանեկան կյանքի անկեղծության թուլացմամբ: Այն պետք է լինի հոգեւոր կարողություններով կամ անգամ արվեստով եւ չպետք է վերածվի ծանր հրամանակարգի կամ հոգեւոր քարացման, այն չպետք է խեղաթյուրի սերը եւ հոգեւոր շփումն ընտանեկան կյանքում¹²:

Մի խոսքով, որքան աննկատ է երեխաներին պատվաստվում կարգապահությունը եւ որքան քիչ է այն հսկվում, աչքի ընկնում, այնքան հաջողությամբ է ընթանում դաստիարակությունը: Եվ եթե դա հասանելի է, ապա կարգապահությունը ստացվել է, եւ խնդիրը լուծվել է: Եվ, հնարավոր է, դրա հաջող զարգացման համար պետք է հիմք ընդունել ինքնատիրապետումը՝ իբրեւ ազատ խղճի դրսեւորում:

Այսպիսով, կա յուրահատուկ արվեստ կարգադրությունների եւ արգելքների, որ հեշտությամբ չի տրվում: Բայց առողջ եւ երջանիկ ընտանիքներում այն մշտապես ծաղկում է:

Մի անգամ Կանտը դաստիարակության մասին պարզ, բայց ճշմարիտ խոսք է ասել. «Դաստիարակությունն ամենաբարձր եւ

¹² Այս ծայրահեղություններով հաճախ մեղանշում է անգլիական դաստիարակությունը՝ տրվելով զգացմունքների կամային ճնշումներին:

ամենադժվար խնդիրն է, որ կարող է տրվել մարդուն»։ Եվ ահա այդ խնդիրը մեկընդմիջ տրված է մարդկանց ստվար խմբին։ Այդ խնդրի լուծումը, որից կախված է մարդկության լինելիությունը, սկսվում է ընտանեկան գրկում, եւ ոչինչ չի կարող փոխարինել ընտանիքին այս հարցում, քանի որ միայն ընտանիքում է բնությունը նվիրում դաստիարակության համար անհրաժեշտ սերը, ընդ որում ինչպիսի առատությունը։ Ոչ մի մանկապարտեզ, մանկատուն, ապաստարան եւ դրանց նման ընտանիքի կեղծ փոխարինողներ, երբեք չեն տա երեխային անհրաժեշտը, քանի որ դաստիարակության գլխավոր ուժը հանդիսանում է անձնական անփոխարինելիության փոխադարձ զգացողությունը, որը կապում է երեխաներին եւ ծնողներին իր տեսակի մեջ եզակի կապով՝ արյունակցական սիրո գաղտնի կապով։ Ընտանիքում եւ միայն ընտանիքում է երեխան զգում իրեն միակ եւ անփոխարինելի, արարած՝ արյունը արյունից եւ ոսկորը ոսկորից, որ ծագել է երկու այլ արարածների համատեղությունից եւ պարտական է նրանց իր կյանքով, անհատականությունը, իր մարմնական հոգեւոր առանձնահատկություններով¹³։ Այն չի կարող փոխարինվել, եւ որքան էլ հուզիչ դաստիարակվի որեւէ հոգեզավակ, նա մշտապես կմտածի իր արյունակից ծնողների մասին...

Հենց ընտանիքն է տալիս մարդուն երկու սուրբ նախատիպեր, որոնք նա կրում է իր մեջ ողջ կյանքում եւ կենդանի հարաբերություններում, որոնցում աճում է իր հոգին եւ ամրանում է ոգին. նախատիպը մաքուր մոր, որ կրում է սեր, բարություն եւ պաշտպանություն, եւ նախատիպը բարի հոր, որ կերակրում է, արդարադատ եւ ուղղամիտ է։ Դժբախտ է այն մարդը, ում հոգում տեղ չունեն այս կենսական եւ առաջնորդող նախատիպերը, այս կենդանի խորհրդանիշերը եւ միաժամանակ հոգեւոր սիրո ու հավատի ստեղծագործող ակունքները, քանի որ նրա հոգու ընդհատակյա ուժերը, որ չեն արթնացել եւ չեն սնուցվել այս բարությունը, հրեշտակային կերպարով, կարող են կյանքի ընթացքում մնալ կաշկանդված եւ մահացած։

Ծանր ու գորշ կլինի մարդկության ճակատագիրը, եթե մարդկանց հոգիներում մինչեւ վերջ չորանան այս սուրբ ակունքները։ Այդ ժամանակ կյանքը կվերածվի անապատի, մարդկանց գործողությունները կդառնան վայրագություններ, իսկ մշակույթը կմահանա բարբարոսության օվկիանոսում։

¹³ Հմմտ. ռուսական ասացվածքը. «Երեխան թեկուզ հրեշ, բայց հորն ու մորը՝ անուշ»:

Այսպիսով, ընտանեկան եւ ազգային ոգուց, ծնողների եւ նախա-
հայրերի հոգեւոր-կրոնական իմաստավորված ըմբռնումից մարդու մեջ
ծնվում եւ հաստատվում է սեփական հոգեւոր արժանապատվության
զգացողություն. սա ներքին ազատության, հոգեւոր բնավորության եւ
առողջ քաղաքացիության առաջին հիմքն է: Հակառակը, անցյալն ար-
համարհելը, նախնիներին եւ հետեւաբար, ժողովրդի պատմությունը ան-
տեսելը ծնում է անպատասխանատու, ստրկական հոգեբանություն: Իսկ
դա նշանակում է, որ ընտանիքը հայրենիքի հիմքն է:

Այսպիսով, ընտանիքը մարդկության հոգեկանության եւ հետեւա-
բար ողջ հոգեւոր մշակույթի, բայց նախ եւ առաջ հայրենիքի հիմքն է:

Թարգմանությունը՝
ԱՉՆԻՎ. ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ

